

HAKEMLİ YAZILAR/Refereed Articles

Kahkaha Toplumdan Yana: Henri Bergson'un Gülme Yorumu*

Fatma ERKEK**

Özet

Bu çalışmadaki amacım, öncelikle Henri Bergson'un gülmenin ne anlama geldiği sorusuna verdiği yanıtı açıklamaktır. Bergson'un bu soruya verdiği yanıt; gülmenin toplumsal bir jest olduğudur. Bergson için, gülme aracılığıyla toplumsal yaşamla uyumsuz eğilimler cezalandırılır ve düzeltilir. Bu nedenle gülmenin toplumsal bir işlevi vardır. Ancak Bergson, gülmeyi ele alırken sadece komiğin neden olduğu gülme üzerinde durmuştur, gülmeye neden olan diğer durumlardan söz etmemiştir. Ayrıca Bergson gülmenin toplum için yararlı bir işlevi vardır diyerek gülmeye sadece toplum perspektifinden bakmıştır, gülmenin başka yönlerinden ve olumsuz işlevlerinden söz etmemiştir. Bu nedenle Bergson'un gülme kuramı gülmeye dair kuşatıcı bir bilgi vermemektedir. Ayrıca, gülmenin toplumsal yaşamla uyuşmayan eğilimleri cezalandırması ve düzeltmesi, gülmenin toplumdaki farklılıklara karşı asimile edici bir işleve sahip olduğu fikrine de bizi götürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gülme, Komik, Komediya, Tragedya, Gülme Kuramları

Laughter is on the Side of Society: Henri Bergson's Interpretation of Laughter

Abstract

In this study, my aim is firstly to reveal the answer that Bergson gave to the question "What means laughter?" Bergson's answer to this question is that laughter is a social gesture. For Bergson, inclinations that are incompatible with social life is punished and corrected through laughter. Therefore, laughter has a useful function for society. However, when Bergson examined laughter, he has only examined the laughter that is caused by comic, he didn't mention the other situations that cause to laughter. Furthermore, Bergson, by saying that laughter has a useful function for society, that addresses the laughter only from the perspective of society, he didn't mention other aspects and negative functions of laughter. For this reason, Bergson's laughter theory doesn't give any comprehensive theory about laughter. It also leads us to the idea that laughter, by punishing and correcting inclinations that are incompatible with social life, has an assimilating function on the differences in society.

Keywords: Laughter, comic, comedy, tragedy, the theories of laughter

* Makalenin başlığı Soren Kierkegaard'ın Türkçeye *Kahkaha Benden Yana* olarak çevrilen eserinden esinlenerek konulmuştur.

** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü.

“Gülme, kamçı değil de nedir? Yoksa gülme bize boşu boşuna verilmiş bir şey midir sanıyorsunuz? Dünyada hiçbir şeyden korkmayan bir ahlaksız ondan boş yere mi korkuyor? Demek ki o bize, iyi bir işe yarasın diye verilmiştir. O bize insan güzelliğini çirkinleştiren her şeyi vurmak için verilmişse niçin onu kendi ruhumuzu lekeleyen şeylere karşı kullanmayalım? Evet, onu içimize sokmalıyız.(...) Her küçük tutkumuz, her bayağı tarafımız kendini güzel göstermek istiyor.”

Gogol

1. Giriş

İnsan, çok farklı durumlarda gülen bir varlıktır. Gülme, kimi zaman mutluluğun, sevincin ve hazzın bir ifadesi, kimi zaman sıkıntı, alay, küçümseme, kınama, eleştiri ve saldırganlık ifadesi olarak kendini gösterir. Bu nedenle öncelikle belirtmek gerekir ki gülmeyi teorik olarak incelemek ve yorumlamak, gülmeye ilişkin olumlu ya da olumsuz bir yargıda bulunmak kolay değildir.

Felsefe tarihine baktığımızda gülmenin en az ele alınan konulardan biri olduğunu görürüz. Felsefe tarihinde birçok düşünür gülme üzerine hiçbir fikir ileri sürmezken, az sayıda kimi düşünür de gülmeye çok kısa bir şekilde, eserlerinde birkaç cümle, paragraf ya da sayfada değinmiştir. Üstelik bu düşünürler gülmeyi sadece bir yanı ile ele almışlardır ve gülmeye ilişkin tatmin edici bir açıklama ileri sürememişlerdir. Peki felsefe tarihinde gülme neden ele alınmamıştır? Gülmenin felsefe tarihinde ele alınmamasının temelinde birkaç neden var. Gülmenin ciddiyetten uzak olarak görülmesi gülmenin ele alınmamasının temelinde yatan en önemli nedenlerden biridir. Birçok farklı durumda gülüyor olmamız, yani gülmemizin temelinde farklı nedenlerin yatması gülmenin ele alınmamasının temelinde yatan bir başka nedendir. Ayrıca bize göre gülme üzerinde çok fazla durulmamasının ve gülmeyi ele alan kimi düşünürlerin gülmeyi olumsuzlamasının, onu ciddiyetsizlikle ilişkilendirmesinin temelinde gülmenin idealize edilen toplum düzeni, toplumdaki güç dengeleri ve iktidar için tehdit edici, yıkıcı bir unsur olması yatmaktadır.

Felsefe tarihine baktığımızda Henri Bergson'dan önce gülme üzerine kapsamlı bir çalışma yapan düşünür neredeyse hiç yoktur. Bergson'dan önce Platon, Aristoteles, Hobbes, Kant ve Schopenhauer gibi kimi düşünürler gülme konusuna değinmişlerdir, fakat bu konuda kapsamlı bir çalışma yapmamışlardır. Bergson, gülmeyi ele alarak öncelikle gülmenin toplumsal yaşam için ne kadar ciddi ve

önemli bir olgu olduğunu göstermek ister. Ancak her ne kadar Bergson gülmeyi kapsamlı bir şekilde ele almaya çalışan ilk düşünür olsa da Bergson'un gülme kuramını kendi içinde birkaç sorun taşımaktadır. Bu makalenin amacı, Bergson'un gülme kuramını açıklamak ve bu kuramdaki sorunları görünür kılmaya çalışmaktır.

2. Gülme Kuramları

Düşünce tarihi içerisinde felsefi, psikolojik ve sosyolojik olmak üzere gülme konusu üç farklı açıdan ele alınmıştır ve gülmeye ilişkin daha spesifik olarak çeşitli kuramlar ileri sürülmüştür. Bu kuramlar dört başlık altında ifade edilir: *Üstünlük Kuramı*, *Uyumsuzluk Kuramı*, *Rabatlama Kuramı* ve *Sosyal Kuram*. Gülmeye dair tüm bu kuramlar, öncelikle "Neden güleriz?" sorusuna yanıt vermeye çalışırlar.

Bergson, gülmeyi hem felsefi hem de sosyolojik açıdan ele alır. Onun gülme kuramı, sosyal kuramı oluştur ve bu kuram içerisinde değerlendirilir. Bergson'un kuramını anlamak ve onun diğer kuramlardan farkını görmek için öncelikle yukarıda ifade edilen gülme kuramlarına bakalım.

Üstünlük kuramına baktığımızda bu kuramı ilk olarak ileri süren düşünürlerin Platon ve Aristoteles olduğunu görürüz. Felsefe tarihinde Platon ve Aristoteles'ten sonra bu kuramı savunan önemli bir diğer düşünür ise Hobbes'tur. Bu düşünürlere göre gülme gülünç olandaki kusur ya da eksiklikten dolayı (gülen) insanda oluşan ani üstünlük duygusundan kaynaklanmaktadır. Burada, gülen insanın komik-olanı küçümsemesi, alaya alması söz konusudur.

Aristoteles ve Platon'un gülmeye ilişkin ileri sürdükleri görüşlerde ortak noktalar olsa da gülmeye dair farklı görüşler de ileri sürmüşlerdir. Mesela, Platon, Philebos diyalogunda gülmeyi hazla ilişkilendirir ve gülücün cehaletten kaynaklandığını, yani insanın kendini bilmesinin onu gülünç duruma düşürdüğünü söyler (Platon, 2013: 92)¹. Platon, komediye ilişkin olarak ise şöyle düşünür:

"(...) komedinin sunduğu eğlence, haset, kıskançlık ve başkasının tecrübe ettiği kötü durumdan zevk alma üzerine kurulmaktadır. Bu durum, komedinin, insanın kendi üstünlüğüne duyduğu inançla oynadığını ve kıskançlık duyguları depreşen seyircinin, insanların gülünç duruma düşürülmesinden haz duymasını sağladığını göstermektedir." (Şentürk, 2016: 47)

Aristoteles ise, insanın diğer canlılardan sadece akıl sahip olması açısından değil gülen bir canlı olması açısından da ayrıldığını söyler. Yani, gülme onun için insana özgü bir olgudur.² Aristoteles, *Poetika* adlı eserinde komik olanın özü bakı-

1 Genel hatlarıyla Platon'un ve Aristoteles'in gülmeye ilişkin olarak ileri sürdükleri görüşleri paylaşan tek tanrılı dinler için de, hazla ilişkili olan gülme, insanı her türlü aşırılığa yönlendiren bir şeydir, bu nedenle olumsuzlanması ve bastırılması gerekmektedir.

2 Aristoteles açısından, gülme bir yandan bizi insana dönüştürürken, diğer yandan bizi kaba ve bayağı insanlara dönüştürür (Sanders, 2001: 126).

mından, kusura ve soylu olmayana dayandığını dile getirir. Ona göre, komiğe yönelen insan da kusurlu ve soylu olmayana yöneldiği için iyi bir yaşamdan uzaklaşır.

Her ne kadar Platon ve Aristoteles felsefe tarihinde gülmeye dair ilk kez fikir ileri süren düşünürler olsalar da yukarıda gülmeye ilişkin özetle dile getirdiğimiz görüşlerinden de anlaşılacağı üzere komedyayı onaylamazlar.³ Çünkü komedyaya onlar için ahlaki bozucu bir etkiye sahiptir. Gülmeyi mevcut olan ya da idealize edilen ahlak ve görgü kurallarından bağımsız olarak ele almayan Platon ve Aristoteles için gülmenin toplum için olumlu bir rolü yoktur, gülme daha çok toplumsal yaşamı, toplum düzenini, toplumdaki uyumu, dengeyi tehdit eden olumsuz bir şeydir. Platon ve Aristoteles, gülmenin toplum düzenini tehdit edecek, toplumdaki güç dengelerini bozacak kadar güçlü bir şey olduğunun bilincinde oldukları için, gülmeyi denetlemeye yönelik fikirler ileri sürmüşlerdir. Özetle, onlara göre, insan duygularını denetlediği gibi gülmesini denetlemelidir, ne zaman ve nerede güleceğini bilmelidir, yoksa bu gülme toplum yaşamı için zararlı hale gelebilir.

Hobbes'a göre ise bir insanın kusuru, başarısızlığı ya da kötü duruma düşmesi karşısında bizde ani bir üstünlük duygusu oluşur. Bu duygu da gülmemize neden olur. Hobbes'a göre, aslında burada biz bir şeyi bir başkasından daha iyi yaptığımızı düşündüğümüz için, böyle bir yargıya sahip olduğumuz için gülüyoruz (Şentürk, 2016: 50).

Uyumsuzluk kuramına baktığımızda uyumsuzluk kuramını vurgulayan ilk düşünürün Aristoteles olduğunu görürüz. Ancak Aristoteles her ne kadar *Retorik* adlı eserinde uyumsuzluk kuramına kısaca değinse de onun gülmeyi ilişkin asıl görüşleri yukarıda da söz edildiği üzere üstünlük kuramı dahilinde ele alınmaktadır.

Uyumsuzluk kuramı, gülmenin duygusal yanı ile değil daha çok düşünsel yanı ile ilgilidir. Uyumsuzluk kuramına göre gülme umulmadık, mantıksız ya da uygun-suz bir şeyle karşılaştığımızda meydana gelir. Beklediğimiz şeyin aksini ya da daha önemsizi ile karşılaştığımız zaman güleriz. Burada zihinsel bir tepki söz konusudur (John Morreall, 1997: 24).

Bu kuramın en önemli savunucuları Kant ve Schopenhauer'dır. Genel olarak uyumsuzluk kuramını savunan düşünürlerle göre, yukarıda belirtildiği üzere, gülme uyumsuzluğa verilen bir tepki sonucunda meydana gelir. Kant'a göre, örneğin şaka yapıldığında aklın beklediği şeyin ortaya çıkmaması, insanın umduğunu bulamaması gülmeye neden olmaktadır. Başka bir deyişle, Kant "(...)gülmeyi gergin bir bekleyişin ansızın boşa çıkması dolayısıyla oluşan şiddetli heyecan olarak tanım-

3 Öncelikle burada komedyaya konusunda Aristoteles'in Platon'dan daha ılımlı olduğunu belirtmekte fayda var. Aristoteles, *Poetika* adlı eserinde komedyaya birkaç satırla ve kısa bir şekilde değinirken, tragedya üzerine uzun uzun yazar. Düşünce tarihinde Aristoteles'in *Poetika*'nın ikinci bir cildini yazdığı ve eserin kaybolduğuna dair bir söylenti vardır. Söz konusu söylenti için, bu söylenti üzerine kurgulan Umberto Eco'nun *Gülün Adı* adlı eserine bakınız.

lamaktadır. Akıl için hiç de sevindirici bir şey olmayan bu boşa çıkma, aslında dolaylı yoldan sevindirmektir.” (Şentürk, 2016: 52) Schopenhauer'a göre, gülme tam olarak Kant'ın düşündüğü gibi değildir. Çünkü Schopenhauer'da gülme, Kant'ın düşündüğü gibi, bir beklentinin boşa çıkmasından dolayı açığa çıkan bir şey değildir. Schopenhauer'a göre, “Her durumda gülmenin nedeni, bir kavramla, o kavram ilişkisi içerisinde düşünülen gerçek nesnelere arasındaki uyumsuzluğun aniden algılanmasıdır, ve gülme'nin kendisi bu uyumsuzluktan başka bir şey değildir.” (Schopenhauer'dan aktaran John Morreal, 1997: 28).

Rahatlama kuramı ise, gülmeye ilişkin psikofizyolojik bir görüş ileri sürer. Rahatlama kuramı, gülme ile birlikte duygusal bir boşalmanın, rahatlamanın söz konusu olduğunu ileri sürer. Bu kuramın farklı savunucuları arasında görüş ayrılığı olsa da hepsinin üstünde uzlaştığı ortak nokta şudur; *gülme, sinirsel enerjinin ortaya çıkışıdır* (Morreal, 1997: 32).

Rahatlama kuramının en önemli temsilcilerinden biri Freud'tur. Freud'a göre bastırılmış düşmanca duygularımızı ya da düşüncelerimizi, bastırılmış, yasaklanmış cinsel duygularımızı, arzularımızı espri yaparak açığa vururuz, bilinçaltından bilinçe getiririz ve bu şekilde tatmin ederiz (Morreal, 1997: 45). Tabii ki bunu bilinçli olarak yaptığımızı söyleyemeyiz.

3. Henri Bergson'un Gülme Yorumu

Bergson, rahatlama kuramında olduğu gibi gülmeye psikofizyolojik bir yaklaşımda bulunmaz. Bununla beraber, gülme, onun için, ne üstünlük kuramında olduğu gibi üstünlük duygusunun bir ifadesidir⁴ ne de gergin bir bekleyişin ansızın boşa çıkmasıdır. Bergson için, gülmeye ilişkin yukarıda ileri sürülen kuramlar gülmenin ne anlama geldiğini açıklamakta yetersizlerdir. Bergson, bu kuramlardan farklı olarak gülmenin toplumsal boyutuna dikkat çeker. Ona göre gülme ediminin kendisi her şeyden önce toplumsal bir edimdir.

Bergson, gülmeye ilişkin görüşlerini bildiği üzere *Gülme* (Le rire) adlı eserinde ortaya koymuştur. Bu eserinde Bergson genel olarak gülme ya da bedensel gülme üzerine yazmaz daha çok komik olanın neden olduğu gülme üzerine yazar. Dolayısıyla gülmeyi sadece komikğin sınırları içerisinde ele alır. Bergson, *Gülme* adlı eserinin başlarında felsefe tarihinde kendisinden önce gelen düşünürlerin gülmeyi kapsamlı bir şekilde ele almamalarına ve onu ciddiyetsizlikle ilişkilendirmelerine şaşkınlıkla bakar. Çünkü Bergson için gülme *ciddi* bir konudur. Bergson, komiğe, gülmeye yaşama karşı duyulması gereken bir saygı ile, ciddiyetle yaklaşmak gerektiği, gülmenin ciddiyetten uzak olarak görülmesinin de ona karşı duyulması gereken saygıyı azaltmaması gerektiği görüşündedir (Bergson, 1996: 11).

4 Bergson gülme kuramında doğrudan üstünlük kuramını savunduğunu dile getirmese de gülmeye ilişkin görüşlerine baktığımızda onun üstünlük kuramını onayladığını söyleyebiliriz.

Gülme ne anlama gelir?, Gülücün temelinde ne yatıyor?, Gülmenin toplumsal işlevi nedir? sorularını sorarak Bergson gülme konusunu ele almaya çalışır (Bergson, 1996: 10). Gülme konusunu aydınlatılabilmek için, Bergson, öncelikle komik⁵ olanın ne olduğunu irdeler.

Ancak bu yazımızda Bergson'un komik-olana ilişkin görüşünü irdelemen- den önce *gülünç ve komik olan* arasında nasıl bir fark olduğunu öncelikle ortaya koymaya çalışacağız. Böylece gülme konusu ele alınırken *komik-olan* ve *gülünç- olan* arasındaki kavram kargaşasını da gidermiş oluruz. S. Moissej Kagan, *Estetik ve Sanat Notları* adlı çalışmasında *komik-olan* ve *gülünç-olan*'ın birbirinden farklı şeyler olduğunu söyleyerek şöyle der: Gülünç-olan, **psikofizyolojik**, komik-olan ise **estetik** bir oluntudur. Kagan'a göre örneğin, bir tiyatrodaki bir komedi izlerken güldüğümüzde bu gülme komik olandan dolayıdır, ama insan mutlu olduğunda, sevindiğinde ya da gıdıklandığında güldüğü zaman komik olandan dolayı değil de gülünç olandan dolayı güler (Kagan, 2008: 169). Kagan, her ne kadar komiğin açıklaması için örneğini tiyatro üzerinden verse de komik-olanı şu şekilde açıklar:

(...) eğer, insanın yaşamındaki bir alana baktığımız ya da onun sanatsal olarak verilmesini algıladığımız zaman, onun çirkin, aşağı, içi boş, yalıtkan, kısacası **ide- al-olanla çelişik** bulup gülmüyorsak ve gülüşümüzle, acı ve içten katı alayla ya da kahkahayla onu "yıkıyorsak", o zaman bu olay **komik**'tir." (Kagan, 2008: 169)

Kagan'ın komik-olana ilişkin bu görüşü, Bergson'un bu konudaki görüşü için ideal bir görüştür. Bergson'un komik-olanı Kagan'ın dile getirdiği anlamda düşündüğü söylenebilir. Ne var ki Kagan'ın yaptığı gibi Bergson komiği herhangi bir tanımlama içine hapsetmek amacıyla olmadığını söyler. Ama yine de gülmenin toplumsal işlevini belirtirken gülmeye atfettiği role baktığımızda, onun Kagan'ın düşündüğü anlamda komik olanı düşündüğü söylenebilir.

Gülme adlı eserinde Bergson komiğe ve gülmeye ilişkin gözlemlerini ortaya koyar. Bu gözlemlerden ilki şudur: *Tümüyle insana özgü olanın dışında komik yoktur*. Bergson da tıpkı Aristoteles'in düşündüğü gibi gülmenin insana özgü olduğu görüşündedir. Ancak insan, Bergson'un deyimiyile, sadece gülen bir canlı değil, aynı zamanda güldürmesini bilen tek canlıdır. Bizim bir nesneye ya da bir hayvanın davranış ya da durumuna gülmemizin, yani onların bizi güldürüyor olmasının temelinde bile bu davranış ya da durumun insandaki komik davranış ya da durumlara benzer olması yer almaktadır (Bergson, 1996: 11). Dolayısıyla komik tümüyle insanlığa aittir.

5 Bu çalışma için Henri Bergson'un 1996 yılında Yaşar Avcun'un çevirisi ile Ayrıntı Yayınları'ndan çıkan *Gülme* kitabı ele alınmıştır. Bergson'un çalışmasında geçen Fransızca *risible* sözcüğü Türkçeye gülünç olarak, Fransızca *comique* sözcüğü ise komik olarak çevrilmiştir. Bergson, bu metninde bu kavramları kullanırken bu iki kavram arasında herhangi bir ayrım yokmuş gibi kullanmıştır. Bu makalede bu iki sözcük için Bergson'un *Gülme* metninden verilen alıntılarını bu nedenle çeviriye sadık kalarak vereceğiz.

Bergson'un komik olana ilişkin olan ikinci gözlemi ise şudur: Gülmeye daima bir *duygusuzluk* durumu eşlik eder. Aldırmazlık, gülmenin doğal ortamı, heyecan ise onun en büyük düşmanıdır. Bergson açısından, gülme zihinsel bir süreçtir. Bergson, komiğin arı zekâyâ seslendiğini, komiğin etkisini gösterebilmesi için yüreğin uyuşturulması gerektiğinden söz eder. Yani, Bergson, bizde acıma ve sevgi uyandıran insanlara ya da bizi duygulandıran durumlara gülemeyeceğimizi, gülmenin mümkün olabilmesi için (bu) duygularımızı bir süreliğine bir yana bırakmamız, unutmamız gerektiğini, yoksa gülmenin mümkün olamayacağını ifade eder. Onun için, arı zekâlı insanlardan oluşan bir toplumda gülme ancak mümkün olabilir (Bergson, 1996: 12).

O halde şimdi Bergson'un komik olana ilişkin bir başka gözlemine bakalım. Bergson, insanın komiğin tadına ancak başkalarıyla birlikte varabileceğini, komik olan karşısındaki zekânın öteki zekâlarla bağlantılı olması gerektiğini söyler. Ona göre, gülme ancak bir grup halinde bulunan insanların duygularını bir yana bırakarak ve arı zekâlarını ön plana çıkararak grup içinde ya da dışında bir kişiye yölediklerinde gerçekleşebilir. (Bergson, 1996: 12, 13) Dolayısıyla, Bergson'un komik olana ilişkin kuramı yalnızca bireyin sınırlarına dahil edilemez, bu kuram gülmenin sosyal rolünü de üsteler. Bu nedenle, Bergson için bizim gülmemiz daima bir grubun gülmesidir (Alfred Stern, 1980: 35). Kısacası, Bergson için, gülmenin, komik-olanın sadece insana özgü olduğunu, duygusuzluk, beraberlik ve dayanışmanın ise onun koşulları olduğunu söyleyebiliriz. Duygusuzluk, beraberlik ve dayanışma dışında komiğin ve gülmenin başka koşulları da vardır: mesela kişinin toplumla uyumsuzluğu ve özdevinim gibi.

Basit bir şekilde, Bergson açısından, *katılık*, *özdevinim*, *dalgınlık* ve *topluma uyumsuzluk* insanı komik kılan şeylerdir. Örneğin yolda yürürken ayağı takılan ve aniden düşen insan bizi güldürür. Burada mekanik bir katılık söz konusudur. Bu duruma ve kişiye ilişkin Bergson'un açıklaması şu şekildedir: "(...) bir hantallık, bir dalgınlık ya da bedeninin bir direktmesi yüzünden, bir kasılma ya da kazanılmış hızın etkisiyle koşullar başka bir devinim yapılmasını gerektirdiği halde, kaslar aynı devinimi yapmayı sürdürmüş, adam da bu nedenle düşmüş..." (Bergson, 1996: 14). Burada bu kişiye ya da karaktere gülünmesinin temelinde onun mekanik bir şekilde davranması vardır. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus ise, kişinin bu duruma isteyerek düşmemiş olmasıdır, yani burada söz konusu eylem *istemdisi* bir şekilde gerçekleşmiştir. Zaten Bergson için bir kişi komik olan durumundan habersiz olduğu ölçüde komik olabilir.

Komik, *canlının üstüne kapanmış bir mekanizmadır*, yaşama öykünen canlı olmaktan çıkmış bir özdevinimdir, yani insanın otomatik olarak yaptığı bir şeydir. Burada yaşamın iç yumuşaklığıyla, canlılığıyla uyuşmayan bir katılık söz konusudur (Bergson, 1996: 20, 27). Yani, ona göre burada komik olan şey, insan eylemlerinin, davranışlarının katılıklarıyla bir mekanizmaya ya da özdevinime benzemesidir.

Ona göre, örneğin, nesne izlenimi veren bir kişi komik duruma düşer ve böylelikle ona gülmemize neden olur. Burada bu bağlamda Bergson'un komik olana ilişkin şu örneğini verebiliriz: Başka insanlarla çarpışmaktan sakınmayan, kurulu bir makina gibi yolda yürüyen bir insan (Bergson, 1996: 49, 70). Bergson'un bu görüşünü Arthur Koestler eleştirir. Arthur Koestler'e göre, eğer bize bir nesne izlenimi veren bir kişiye gülüyorsak o zaman bir ölüden daha komik olan hiçbir şey yoktur. Ancak Bernard G. Prusak, Arthur Koestler'in bu görüşüne katılmayarak şöyle der: bir ölü sadece ölü olduğu ve artık yaşamayan bir kişi olduğu için gülünç değildir. Ölü gibi eyleyen bir kişi komik olabilir çünkü o aynı anda sağ ve ölü görünümü verir (Bernard G. Prusak, 2004: 378-79). Nesne görünümü veren komik olanda yaşam belirtisi bütünüyle ortadan kalkmış değildir.

Aslında Bergson'a göre bir kişiyi ya da durumu komik kılan şey, onun toplumsal normlar ve ideallere karşı tehdit edici olmasıdır. Yani, komikğin nedeni içinde toplumsal yaşama zararlı bir şey vardır. Toplumsal yaşam, onun için her birimizden sürekli bir uyanıklık ve dikkat talep eder. Örneğin, bir yolda yürürken, yolda yürüyen diğer yayaların, kuşların, kedilerin, kısacası yolumuzun üzerinde karşılaştığımız benzeri şeylerin bilincinde olmamız gerekir ve ayrıca hareketlerimizi etrafımızı saran bütün diğer hareketlerle koordine edebilmemiz gerekir (Bernard G. Prusak, 2004: 378). Bir kişinin ya da karakterin toplumla, toplumsal yaşamla uyumsuz olması, ona uyum sağlayamaması, toplumdan uzak düşmesi o halde onu komik kılar. Bergson'a göre toplum sürekli karşılıklı uyumu talep eden bir arzuya sahiptir:

“Kişiler arasında basmakalıp bir anlaşma yeterli değildir; toplum, sürekli bir karşılıklı uyum çabası ister. Öyleyse toplum karakterin, aklın, hatta bedeninin her katılığına kuşku ile bakacaktır; çünkü bu katılık uyuyan bir etkinliğin, aynı zamanda da ayrı kalan, çevresinde toplumun dolandığı bir ortak merkezden uzaklaşmaya yönelik bir etkinliğin, kısacası bir ayrışılığın belirtisidir.” (Bergson, 1996: 18)

İnsanın toplumsal bir varlık olması, toplum içinde diğer insanlarla birlikte yaşaması Bergson açısından onun bazı kurallara uymasını gerektirir. Toplum, toplumda mevcut olan kurallara uymayan, toplumdan uzaklaşan herkesi cezalandırır. Bergson, zaten gülmenin doğal ortamı toplumdur diyerek, gülmeyi Platon ve Aristoteles'in gülmeye ilişkin kuramlarında olduğu gibi toplumsal ve kültürel yaşama yerleştirerek ona toplumsal bir boyut kazandırır (Smadja, 2013: 42). Ancak gülmeye dair görüşlerinin bu düşünürlerin görüşleriyle (bütünüyle) örtüşüğünü söyleyemeyiz. Bergson'a göre “(...) gülme toplum tarafından talep edilen esneklik ve hareketlilik gösterilen her türlü tembellik, uyuşukluk, donukluk ve alışkanlıklarda, mimiklerde, dildeki mekanikliğin cezalandırılması anlamına gelmektedir.” (Şentürk, 2016: 96). Fakat burada belirtmek gerekir ki gülme aracılığıyla cezalandırılan sadece bireysel bir kusur olmayabilir, kolektif bir kusur da olabilir.

O zaman bu noktada gülmemize yol açan kusurların önemli kusurlar mı yoksa önemsiz kusurlar mı olduğunu sormak gerekir. Bergson'dan önce Aristoteles, daha önce ifade edildiği üzere gülünç olanın özünün kusura dayandığını ancak bu kusurun gülmemize yol açacak kadar ciddi bir kusur olmaması gerektiğini söylemiştir. Aristoteles, *Poetika*'da komedy ve komik olanı tanımlarken kusura ilişkin görüşünü de dile getirir:

“Komedy,(...) ortalamadan daha aşağı olan karakterlerin taklididir; bununla birlikte komedy, her kötü olan şeyi de taklit etmez; tersine, **gülünç olan**'ı taklit eder; bu da soylu olmayanın bir kısmıdır. Çünkü, gülünç-olan'ın özü, **soylu** olmayışa ve **kusur**'a dayanır. Fakat bu kusur, hiç bir acılı, hiç bir zararlı etkiye bulunmaz. Nasıl ki komik bir maskenin, çirkin ve kusurlu olmakla birlikte, asla acı veren bir ifadesi yoktur.” (Aristoteles, 2005: 20)

Aristoteles'in burada dile getirdiği görüşünü, yani gülmemize yol açan şeylerin insanların önemsiz, ciddi olmayan kusurları olduğu görüşünü Bergson kısmen doğru bulsa da bütünüyle bu görüşü doğru bulmaz. Çünkü ona göre kusur söz konusu olduğunda bu kusurun önemli mi önemsiz mi olduğunu ayırt etmek hiç de kolay değildir. Önemsiz olduğu için mi bir kusur bizi güldürüyor yoksa bizi güldürdüğü için mi bir kusur önemsiz hale gelir? Bergson'un Aristoteles'i eleştirerek bu soruya verdiği yanıt; gülmenin insanı yumuşatan bir şey olduğu, bu nedenle kimi zaman önemli olan bir kusura, örneğin bir insanın cimriliğine, biz güldüğümüz için bu kusur bize önemsizmiş gibi gelir, fakat aslında o hiç de göz ardı edilmeyecek kadar önemli bir kusurdur. Bergson, burada ayrıca sadece kusurlara değil bazen niteliklere de geleceğimizi ekler (Bergson,1996: 72).

Komik, toplumsal yaşama, toplumun idealleri ve normlarına zarar veren bir şey olduğuna göre, o halde o bizim için düzeltilmesi gereken bireysel veya kolektif bir kusurdur. Bu düzeltme, gülme aracılığıyla yapılacaktır. İşte bu noktada Bergson, gülmenin toplum için faydalı bir işlevi olduğunu ve gülmenin en büyük özelliğinin ve yanının ise toplumsal düzeltmeye katkı sağlaması olduğunu dile getirir. Aslında Bergson'un *Gülme* adlı eserinde gülmeye dair tüm sorgulamasının ve araştırmasının amacı, her şeyden önce gülmenin toplumsal işlevini ortaya koymaktır. Bergson, gülmenin toplumsal yaşamın bazı gerekliliklerine cevap vermesi ve toplumsal bir anlam taşıması gerektiğini önemle dile getirir (Bergson, 1996: 13).

Peki gülmenin toplumsal işlevi ya da anlamı nedir? Gülme, toplumdaki mekanikleşmiş, otomatikleşmiş hareketleri, uyumsuzlukları cezalandırır. Gülme aracılığıyla toplumun beklentilerine karşı çıkan insan davranışları, tavırları ve hareketleri cezalandırılır. Bu hareketler, davranışlar, uyumsuzluklar düzeltilmeye çalışılır. Ancak toplum kendisinden uzaklaşanları cezalandırırken somut bir baskı ile yapmaz. Bu duruma toplumsal bir jest ile, yani gülme ile karşılık verir.

Bergson, ayrıca yukarıda dile getirdiğimiz yanı ile gülmenin eğitici bir yanı olduğuna dikkat çeker. Bergson için, “(...) gülmenin asıl işlevi, ayrıca eğilimleri cezalandırmak; rolü ise katılığı yumuşaklık olarak düzeltmek, herkesi herkese yeniden uyumlu duruma getirmek, nihayet sivrilikleri gidermektir” (Bergson, 1996: 91). Gülmenin bundan dolayı toplumsal bir yaptırım olduğunu ve onun toplumsal kontrole katkı sağladığını söyleyebiliriz (Smadja, 2013: 41-42). Ancak bu noktada şu soruyu sormamak mümkün değil: Gülme kimi zaman komik-olan insanın toplumla bütünleşmesinden daha çok onun toplumdan uzaklaşmasına, kendini toplumdan soyutlamasına da neden olmaz mı? Bergson, gülmenin yol açacağı bu durum üzerine hiçbir şey dile getirmez.

Ayrıca belirtmek gerekir ki Bergson için, gülme ne iyilik ve sempati belirtisi taşır ne de hoş görüldür. Başka bir deyişle, gülme bir iyilik veya hakseverlik düşüncesinden çıkmaz. Bergson’un deyimiyile kötülüğe kötülükle cevap verir. (Bergson, 1996: 98) Gülme, toplum için yararlı olan işlevini ancak bu karakteri ile yerine getirebilir.

Gülme, hedef aldığı kişiyi rahatsız eder, korkutur. Peki gülme hedef aldığı kişiyi nasıl rahatsız eder? Gülme, komik durumda olan kişiyi utandırır ve böylece komik olan üzerinde üzücü bir etki bırakır. Bu nedenle, hiç kimse bile gülünecek duruma düşmek istemez. Gülünç duruma düştüğünü fark ettiği an, davranışlarını değiştirmeye, gülünç durumunu ortadan kaldırmaya, kendine çeki düzen vermeye çalışır. Dolayısıyla, daha önce ifade edildiği üzere gülmenin toplumdaki ayrıkısı her eğilimi bastırıldığını, toplumsal yaşam ile uyumsuz olan davranışları, tutumları, hareketleri düzelttiğini ve onları normalleştirmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, toplum kendisi ile uyumsuz olan bir harekete, duruma kahkaha ile karşılık verdiğinde, onu cezalandırdığında, aynı zamanda kahkaha ona acı çektiren yarayı iyileştirir ve hayata geri döndürür (Prusak, 2004: 379). Böylece bu davranışların gelecekte tekrar etme durumu ortadan kalkar.

O halde gülmenin toplumda yaşayan herkesi yetkinleştirme amacını taşıdığını söyleyebiliriz. Ancak burada önemli bir noktayı belirtmemiz gerekir. Bergson, her ne kadar toplumsal ideal ile ahlaksal idealin temelde farklı şeyler olmadığını dile getirirse de gülme söz konusu olduğunda şu düşünceleri dile getirmekte tereddüt bile etmez: Komik bir kişi ahlak kurallarına saygılı olabilir ancak toplum ile uyum sağlamayabilir. Onun için, biz insanların kusurlarına ahlaka aykırı oldukları için gülmüyoruz, topluma aykırı oldukları için gülüyoruz (Bergson, 1996: 73). Toplumdaki en iyi insan bile yeri geldiğinde gülünç duruma düşebilir ve toplumu karşısına alabilir. Dolayısıyla, burada karakterin iyi ya da kötü olması önemli değildir. Sevinç Sokullu’ya göre Bergson’un “(...) kahkahada bireysel bir hazdan çok toplumsal ceza anlamı çıkarması ve gülücün özünü oluşturan kusurları ahlâki olmaktan çok topluma aykırılık olarak betimlemesi bu konuya getirdiği en önemli görüşler oluyor.” (Sokullu, 1979: 50).

Bergson için, gülmenin toplumdaki herkesi yetkinleştirme amacından başka, gülmenin estetik bir yönü de vardır. Çünkü Bergson'a göre, gülme "(...) toplum ve kişinin korunma kaygılarından kurtulup, birbirlerine sanat yapıtı gözüyle bakmaya başladıkları zaman" (Bergson, 1996: 19) ortaya çıkar.

Komedyaya, Bergson için, yaşam ile sanat arasında yer alır. Bergson'a göre komik ne bütünüyle yaşama ne de bütünüyle sanata aittir. Çünkü komedyaya, Bergson için bir yandan yaşama öyküden bir oyundur, diğer yandan sanat olmasına rağmen sanatın en temel özelliklerini taşımaz. Bizim hem yaşamda komik olan durumlar ya da kişilerle karşılaştığımızda hem de bir komedyaya oyunu izlerken aldığımız haz, estetik bir haz yani çikarsız bir haz değildir. Hem tiyatrodada hem de yaşamda biz gülerken birey olarak farkında olalım ya da olmayalım toplum tarafından bize verilmiş komik olan davranışları düzeltme amacını taşıyır, çünkü toplumun kendisinde, daha önce ifade edildiği üzere, komik-olan söz konusu kusurları gülme aracılığıyla düzeltme amacı vardır (Bergson, 1996: 72). Öncelikle bu nedenden dolayı, komedyaya bütünüyle sanat alanına ait değildir. Peki komedyanın diğer sanatlardan farkı nedir?

Komedyaya diğer sanatların aksine toplumda kişinin bireyselliğine bağlı olmayan ortak, yenilenebilir tuhaf davranışları, eylemleri seçer. Örneğin, komedyaya yolda yürürken karşılaştığımız karakterleri, onlarda ortak olanı, benzerlikleri saptar ve onları sahneye koyar. Komedyanın diğer sanatlardan farkını görebilmek için özelde komedyaya ve tragedya arasındaki farka ana hatlarıyla bakalım. Tragedya ve komedyaya arasında bir karşılaştırma yapan Bergson, tragedyanın bireylere yönelik olduğunu, komedyanın ise türlere yönelik olduğunu dile getirir (Bergson, 1996: 84, 85). Örneğin birçok komedyaya oyunu cins ismine sahiptir. Tragedya yazarı içedönüktür, içgözlem yoluyla eserini ortaya koyar. Tragedya yazarı eserini ortaya koyarken, eserinde yarattığı kişi ya da kişileri içgözlem yoluyla, kendinden hareketle, kendindeki derinliği eşeleyerek yaratır. Komedyaya yazarı ise eseri için dışgözleme başvurur. Bu nedenle komedyaya yazarı kendisinden daha çok başka insanları gözlemler. Çünkü Bergson'nun deyimiyle "(...) bizler yalnızca bilincimizden kaçan yanlarımızla gülünç oluruz." (Bergson, 1996: 87) Tragedya ve komedyaya arasındaki bir diğer fark ise, tragedya yazarının aksine komedyaya yazarının eserini yazarken dikkati karakterin ruhsal yanına değil de bedensel yanına çekmesidir. Bedenin hareket ve tavırlarındaki mekaniklik gülmeye yol açar. Ayrıca tragedyada eylemler bilinçli ve istemliyen komedyada jestler istem dışı ve mekaniktir. Bu iki sanat arasındaki diğer bir fark da tragedya seyircisinin aksine komedyada seyircisinin oyundaki karakter ya da karakterler ile duygusal bir özdeşleşmesinin söz konusu olmamasıdır (Şentürk, 94-95, Bergson, 1996: 75).

Komedyaya, Bergson için, geneli amaçlayan tek sanattır. Dolayısıyla komedyaya dışındaki tüm diğer sanatlar bireysel olanı amaçlar. Çünkü Bergson için, sanat gerçekliği doğrudan doğruya görmek ister. Bu nedenle, sanat, insanı gerçeklikten

uzaklaştıran, gerçekliği gizleyen bütün genelliklerden uzaklaşmak ister (Bergson, 1996: 81, 82, 83). Üstelik diğer sanatlar, yukarıda dile getirildiği üzere komedyanın aksine kendi içlerinde herhangi yararlı bir amacı da taşımazlar ya da böyle bir amacı gütmeyiz. Ayrıca sanat, komedyanın aksine toplum ile arasına bir mesafe koyar. Başka bir deyişle en belirgin yanıyla sanat, Bergson için, toplumla bir bozuşmadır. Komedyaya ise, Bergson'un düşündüğü anlamıyla, toplumla uyumayı sağlamaya hizmet eder.

Ancak komedyaya yukarıda ifade ettiğimiz yanlarıyla diğer sanatlardan ayrı düşse de yine de sanattır, diğer sanatlarla bazı ortak özellikler taşır. Komedyaya yapıtları, örneğin "(...) bilinçli olarak hoşla gitmeyi amaçlar; ancak, genel olmalarıyla, aynı zamanda düzeltmek ve öğretmek gibi bilinçsiz bir art düşünce taşıdıkları için öteki sanat yapıtlarından ayrılırlar." (Bergson, 1996: 87). O zaman Bergson'a göre komedyaya yazarının hem komedyaya yapıtında ortaya koyduğu kusurlu karakterleri düzeltme, iyileştirme hem de komedyaya izleyicisini ibret yoluyla düzeltmeye, bu durumdan bir ders çıkarılmasını sağlayarak toplumu bütünleştirme amacı taşıdığını söyleyebiliriz (Sokullu, 1979: 23).

4. Sonuç Yerine

Bergson'un gülme kuramı birçok kuram gibi eleştiriden payını almış bir kuramdır. Bu yazımızı sonlandırmadan önce Bergson'un gülme kuramına yönelik bir kaç eleştiriye yer vereceğiz.

Alfred Stern, *Philosophie des Lachens und Weinens* adlı çalışmasında Bergson'un gülme kuramına ilişkin birkaç eleştiride bulunur. Bu eleştirilerden biri, Bergson'un gülmeye sadece bir duygusuzluk durumunun eşlik edebileceğine, gülmenin arı zekâyâ seslendiğine dair görüşüne yöneliktir. Alfred Stern'e göre, gülme zekâ üzerinden temellendirilemez. Bu nedenle, onun için Bergson'un gülmenin sadece arı zekâyâ seslendiği görüşü savunulamayacak bir görüştür. Alfred Stern açısından, bir toplumda arı zekâlarda ne gülme ne de ağlama vardır. Zekâ ancak anlar, gülmez ve ağlamaz. Onun için, gülme ve ağlama hipotetik arı zekâlar aracılığıyla tanımlanabilen gerçekliğin içeriği ile bağlantılı değildir, ancak gerçekliğin bu içeriğinin duygu tonalitesi ile bağlantılıdır (Stern, 1980: 39).

Alfred Stern'in Bergson'un gülme kuramına getirdiği bir diğer eleştiri ise, Bergson'un gülmenin nedeninin topluma uyumsuzluk olduğuna dair görüşüne yöneliktir. Bu eleştirisi ile Alfred Stern, gülmenin asimile edici işlevini gün yüzüne çıkarır. Özellikle toleranslı olmayan çoğunluğun yaşadığı bir toplumda yer alan bazı küçük etnik ve dini gruplara yönelik olarak gülmenin asimile edici bir işlevi vardır. Bu küçük gruplar fiziksel görünüşleri, bazı karakteristik ve kültürel özellikleri nedeniyle toplumda yaşayan ve baskın olan çoğunluktan ayrılırlar. Gülme aracılığıyla bu azınlık etnik ve dini grupların ayrılıkçı, farklı eğilimlerine karşı toplumun bir

kınaması söz konusu olabilir. Gülme aracılığıyla bu grupların eğilimlerini, alışkanlıklarını değiştirmek ve onları asimile etmek söz konusudur. Bu da Alfred Stern'e göre problemin bir yönüdür. (Stern, 1980: 36, 37) Alfred Stern'in bu eleştirisine ek olarak, gülmenin bazen sadece bazı azınlık etnik ve dini gruplar için tehdit edici olmadığı, aynı zamanda toplumun geneli ile uyuşmayan, farklı, tikel davranışlar ya da kişiler için de asimile edici ve bastırıcı bir role sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bundan dolayı, gülmenin bazen insanları tek tipleştirmeye, aynılaştırmaya yönlendirdiği ve bu yönüyle farklılığa ve kimi zaman yaratıcılığa ket vurduğunu söyleyebiliriz. Bu, Bergson'un düşündüğü anlamda gülmeye karşı bir eleştiridir ve bu açıdan gülme kimi zaman, dile getirdiğimiz gibi, olumsuz bir role sahip olabilir. Ama bu demek değildir ki gülme bütünüyle olumsuzdur. Gülme, haksızlığa karşı, güçsüz olanın güçlü olan karşısındaki ve tüm ezilenlerin ezenler, iktidarlar karşısındaki en büyük politik silahlarından biridir.

Bergson'un kuramına getirilecek bir diğer eleştiri ise gülmenin ahlaka aykırılıktan dolayı değil de topluma aykırılıktan dolayı meydana geldiğine ilişkin görüşüne yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Toplumsal yaşamın kimi kurallarının ahlaksal olan kurullarla örtüştüğünü ve Bergson her ne kadar bireylerin erdemlerinden dolayı topluma aykırı olmalarına biz gülmüyoruz dese de gülmeye ilişkin bu görüşünü güçlü bir şekilde temellendirmediğini söyleyebiliriz. Topluma aykırı olan ile ahlaka aykırı olan ya da onlara uymayan davranışlar, hareketler arasında ayırım yapmak zor görünmektedir. Bergson, gülme söz konusu olduğunda bu ikisi arasındaki ayrımı ileri sürdüğü görüşleri ile belirgin kılamamaktadır. Ayrıca, Bergson, *Gülme* adlı eserini yazarken örnek olarak Fransız komedyasını kendisine örnek alır. Bu eserinde sık sık gönderme yaptığı Moliere gibi Fransız komedyacı yazarlarının eserlerine bakıldığında bu eserlerde her ne kadar kimi dürüst, erdemli karakterlerin de komik olduğunu, yani onların erdemleri açısından komik olmadıklarını görsek de tüm karakter için böyle söyleyemeyiz. Örneğin, Sevinç Sokullu, Moliere için şöyle der: "(...) Moliere ahlâkçıdır ve ancak komedyacı olayının insanı kötülükten çekindireceğini, davranışlarını düzeltmeye yönelteceğine inanır." (Sokullu, 1979: 64). Üstelik Bergson'un gülme için kötülüğe kötülük olarak cevap verir ve gülmede bir aşağılama ve komşumuzu ıslah etme niyeti taşırız gibi söylemlerde bulunması gülmenin "toplum ahlakına" karşı olan kimi davranışları düzeltmeye giriştiği ve bu açıdan gülmenin kendisinin toplumda bir ahlâkçı rolüne büründüğünü söyleyebiliriz. Bu açıdan, bir yanıla Bergson'da gülmenin ya da komedyanın tutucu ve toplum düzenini koruyamaya yönelik bir karakterde olmadığını düşünmek bizim için oldukça zordur. Ancak bu gülmenin ya da komedyanın ilerici, yani özellikle iktidarlara karşı eleştirel ve iğneleyici yanını göz ardı edeceğimiz anlamına gelmez. Bu noktada, buradaki amacımızın gülmeye ya da komedyaya ilişkin olumsuz ya da olumlu bir yargı vermekten öte gülme olgusunu anlamaya yönelik olduğunu vurgulamakta fayda var.

Melih Cevdet Anday ise, *Gelişen Komedya* adlı çalışmasında Bergson'un gülme kuramına eleştiri niteliğinde bir yorum getirir. Anday, komedyalarda komiğin iğneleyici yanının her ne kadar büyük olduğunu dile getirirse de günümüzde yaşamı trajik ve komik olarak iki farklı açıdan görmemizin artık mümkün olmayacağını söyler. Bugün komik ve trajik olanı birbirinden ayırmak neredeyse imkansızdır. Anday, gerçekte komedyaların hiç de gülme yaratmayabileceğini, ancak bazı tragedyaaların bizde isterik olarak gülme doğurabileceğini, gülmenin sadece neşenin anlatımı olamayacağını kimi zaman korku ve acının da anlatımı olabileceğini ve komik bir eylemin bazen trajik anlamlar çıkarabileceğini dile getirir (Anday, 1984: 80, 91).

Bergson'un gülmeyi ele alırken sadece komik olanın neden olduğu gülme üzerinde durması da eleştirilmesi gereken bir noktadır. Yazımızın başında dile getirdiğimiz gibi insan çok farklı durumlarda gülen bir varlıktır. Ancak Bergson komik olanın neden olduğu gülme dışında gülmenin diğer türlerine yönelik bize herhangi bir bilgi vermemektedir. Örneğin, mutluluktan, sevinçten, saldırganlıktan, hoşgörüden, başkasının kötü duruma düşmesinden, zarar görmesinden dolayı gerçekleşen gülmeden, kendimizdeki bir çirkinliği, tuhaflığı alaya alıp gülmek onu güzel göstermeye çalışmamızı ya da güçsüzün güçlü olan karşısında bir güç aracı olarak gülmenin politik yanından söz etmemektedir.

Sonuç olarak, her ne kadar Bergson'un gülme kuramı gülmenin ciddi bir konu olduğunu, gülmenin toplumsal bir rolü olduğunu, gülmenin eleştirel ve iğneleyici yanını ortaya koysa da yukarıda ifade ettiğimiz nedenlerden dolayı sorunludur. Bergson'un gülmeye ilişkin sosyal kuramı, gülmeye dair olan diğer kuramların, yani üstünlük, uyumsuzluk ve rahatlama kuramlarının yaptığı gibi gülme olgusunun sadece bir yanını açıklayan, onu bütün yönleriyle açıklayamayan eksik bir kuram olarak kalır. Ancak Bergson, gülme olgusuna dikkatimizi çektiği ve bu olgu ile ilgili olarak ileri sürdüğü görüşleri ile bizi gülmeyi anlamaya ve gülme üzerine düşünmeye davet ettiği, her şeyden önce gülmenin ciddi bir konu olduğunu dile getirdiği ve göstermeye çalıştığı için, bu konudaki bazı görüşlerini her ne kadar eleştiriye açsak da bizim için değerli bir düşünür olarak felsefe tarihinde yerini alır.

Kaynakça

- Anday, Melih Cevdet (1984), *Gelişen Komedya*, İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Aristoteles (2005), *Poetika*, Çev. İsmail Tunali, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bergson, Henri (1996), *Gülme, Komiğin Anlamı Üstüne Deneme*, Çev. Yaşar Avunç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kagan, S. Moissej (2008), *Estetik ve Sanat Notları*, Çev. Aziz Çalışlar, İzmir: Karakalem Kitabevi.
- Morreall, John (1997), *Gülmeyi Ciddiye Almak*, Çev. Kubilay Aysevener-Şenay Soyer, İstanbul: İris Yayıncılık.
- Platon (2013), *Philebos*, Çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları.

- Prusak, Bernard G. (Autumn, 2004), Le rire à nouveau: Rereading Bergson, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 62, No. 4, pp. 377-388.
- Sanders, Barry (2001), *Kabkabanın Zaferi, Yıkıcı Tarih Olarak Gülme*, Çev. Kemal Atakay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Smadja, Eric (2013), *Gülmek*, Çev. Sırma Naz Arım, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Stern, Alfred (1980), *Philosophie des Lachens und Weinens*, Wien, München: Oldenbourg Verlag.
- Sokullu, Sevinç (1979), *Türk Tiyatrosunda Komedyanın Evrimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şentürk, Rıdvan (2016), *Gülme Teorileri*, İstanbul: Küre Yayınları.

